Bloemlezing uit zijn werken

Philips van Marnix van Sint Aldegonde

Editie J.F. van Haselen

bron
Philips van Marnix van Sint Aldegonde, *Bloemlezing uit zijn werken* (ed. J.F. van Haselen). Bosch & Keuning, Baarn 1938

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/marn001jfva01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

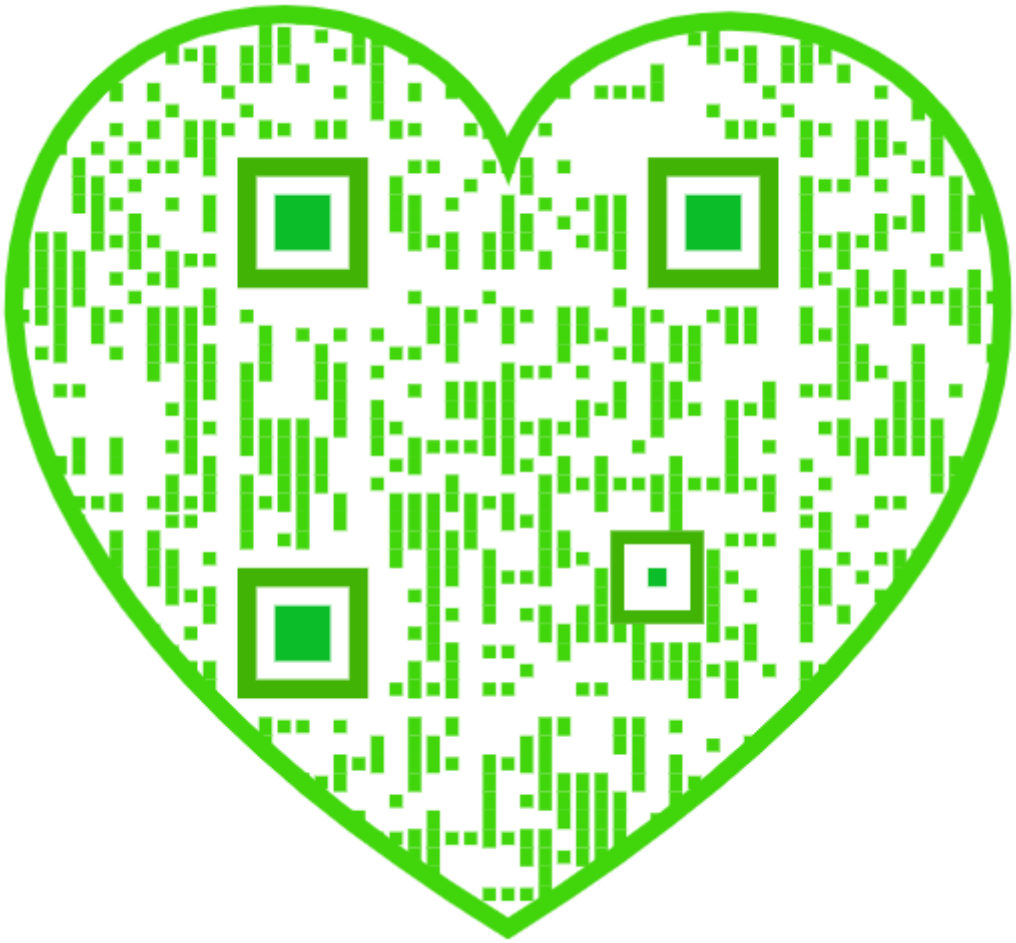

Marnix van St. Aldegonde.

Vier eeuwen is het geleden, dat Philips van Marnix te Brussel geboren werd; meer dan twintig jaar, nadat Luther zijn vijf-en-negentig stellingen had aangeslagen en drie jaar na de verschijning van Calvijns Institutie[1]). Het is echter niet waarschijnlijk, dat Philips als kind reeds met het nieuwe geloof in aanraking kwam. Toen hij veertien jaar was, werd hij student in Leuven, een bolwerk der middeleeuwsche scholastiek. Heeft het onderwijs van de 'doctoren van Loven', die hij later in zijn 'Bijenkorf' zoo genadeloos gehoond heeft, reeds toen zijn kritiek gaande gemaakt? Waren het de geschriften van Erasmus en andere groote Humanisten, die een geestelijken omkeer bij hem voorbereidden? Wij weten slechts, dat hij na de voortzetting van zijn studie te Parijs en Dôle en een reis door Italië, die de humanistische vorming van den jongen edelman voltooien moest, in 1559 behoorde tot de eerst ingeschrevenen aan de Universiteit van Genève.

Hier heeft Marnix zijn levensdoel gevonden. Sinds dien stond zijn leven in dienst van de verbreiding en de verdediging van het geloof, zooals hij dat van Calvijn en Beza geleerd had.

In 1561 keerde hij terug naar Nederland met zijn één jaar ouderen broer Jan, heer van Thoulouze, wiens leven langs dezelfde wegen gegaan was[2]). Tot het begin der troebelen, die een voorspel waren van den tachtigjarigen oorlog, leefden zij 'als verborgen onder het kruis der vervolgingen'. Dàn krijgt Philips de rol van bemiddelaar tusschen den adel en het Gereformeerde volk. In 1566 verschijnt zijn eerste geschrift: een verontschuldiging van de beeldenstormers, die immers alleen gedreven werden 'door een onbedwongen ende vierigen ijver alle menschen te kennen te geven, hoe hertelijk dat hun leed was alle die afgoderije, die zij zoo menige jaren met groote lasteringe ende verachtinge des naams Gods gedreven hadden. Indien dat er andere geweest zijn,' zegt hij, 'die haar eigen zelfs daarin gezocht hebben, die mag God den Heere oordeelen.' Kort daarop geeft hij, in het

1) Gewoonlijk noemt men 1538 als Marnix' geboortejaar; vermoedelijk is hij geboren in het begin van 1539.
2) Thoulouze sneuvelde in 1567 bij Austruweel.

Fransch, een verhaal der gebeurtenissen van het jaar 1566, bedoeld als Apologie der Gereformeerden.

Alva komt. Voor Marnix beteekent dit ballingschap en armoede. Wat kan hij nog doen voor de ‘arme schapen, die zij(n) in grooten nood’?[1)] Hij schrijft zijn ‘Bijenkorf der H. Roomsche Kerke’, een satire, gevaarlijker voor de zaak van Rome en Spanje dan de krijgstocht van Oranje[2)], en tegelijk zoo vol Gereformeerde geloofsleer, dat de broeders onder het kruis er door versterkt werden.[3)]

Een Roomsch theoloog, Gentiaan Hervet, had een ‘Zendbrief’ gericht tot ‘de verdoolden van den Christen geloove’, hen uitdagend om hem te antwoorden, als er geleerden onder hen waren! De Bijenkorf is Marnix' antwoord aan Hervet. Striemend is zijn sarkasme, verbazingwekkend de kennis der Middeleeuwsche theologie en kerkgeschiedenis, die hij aan den dag legt. Het boek heeft de vorm van een toelichting op het betoog van Hervet ‘een klare ende grondelijke uitlegginge,’ ‘gemaakt ende bijeen getogen van[4)] Isaac Rabbotenu van Loven, Licentiaat in de Pauselijke Rechten’. Op de titelpagina staat:

> Lezer, leest dit met vlijt: hier zult gij zien end' merken
> De wijsheid en 't verstand van de Lovensche Klerken.

De spot is soms zeer grof, maar wie hier slechts ‘de scherts van een haai’[5)] beluistert, miskent toch den diepen ernst, die het mogelijk maakt bij dit boek te denken aan Elia op den Karmel[6)].

Terwijl hij nog aan zijn Bijenkorf werkt, schrijft Marnix twee belangrijke brieven, die hem van een andere zijde doen kennen. Het zijn adviezen ‘aangaande de twist in de Nederduitsche Hervormde Kerke tot Londen in Engeland’, die gerezen was ‘uit een zeer kleine, lichte ende bijna lacherlijke oorzake’, nl. het voorschrift van den kerkeraad

1) Over de vraag of Marnix de dichter is van het Wilhelmus zijn de meeningen nog zeer verdeeld.
2) G. Kalff, Gesch. der Ned. Letterkunde.
3) J. Wille, Marnix' Byencorf.
4) door.
5) C. Busken Huet, Het Land van Rembrand.
6) R. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog.

t.o. 4

REPOS
AILLEVRS
1581
·VVLTVS·FIGVRA:AFFECTIONES·PECTORIS
·SECRETIORES·INDICAT·

‘dat men de kinderen ten doope in de gemeinte zoude presenteeren met peters ende meters’. Bescheiden en zachtmoedig vermaant Marnix om de eenheid èn de vrijheid te bewaren: ‘Zoo wij ons willen regieren ende sturen laten bij[1)] het Woord Gods, waarom zien wij niet, dat aldaar de liefde, de eenigheid en de vrede is het eerste ende het laatste dat ons opgelegd werdt[2)]. Ik weet zeer wel, dat wij geen vrede en mogen maken met degenen, die buiten Christum zijn, dat wij geen eenigheid en mogen hebben dan in den Heere ende in den rechten geloove; maar wat is 't? Zijn zij buiten Christum, die effen just met ons in alle ceremoniën niet overeen en kommen, zijn zij van het rechte geloove afgevallen, die alle onze artikelen niet en willen aannemen? (ja ik spreke vrij uit), die in de vrijheid, welke hun met Christi bloed verworven is, willen blijven staande?’

Van 1572 af is Marnix werkzaam in dienst van Oranje. Tien maanden is hij te Utrecht de gevangene der Spanjaarden. Een doodvonnis verwachtend vindt hij troost in zijn Hebreeuwsch Psalmboek. Dan koopt Oranje zijn vrijheid met die van Bossu en hervat Marnix zijn diplomatieken arbeid. Kort voor den dood van Oranje neemt hij de verdediging van Antwerpen op zich. In 1585 moet Marnix de stad aan Parma overgeven. Gewond door de onrechtvaardige verdenking van verraad, leidt hij sindsdien op zijn heerlijkheid Souburg het leven van een landedelman[3)]. Maar ingespannen ook werkt hij er aan het dichten van zijn Psalmen. ‘Eensdeels in de ballingschap, eensdeels in de gevangenissen onder de handen der vijanden, eensdeels onder vele andere bekommernissen’ was er een volledige vertaling der Psalmen ontstaan. In 1580 was deze in druk verschenen. Tot aan zijn dood is Marnix bezig gebleven met omwerken en verbeteren.

Het heeft hem bitter teleurgesteld, dat zijn werk niet in de kerken werd ingevoerd. Zijn altijd nauwgezette en dikwijls prachtige vertaling kon het niet winnen van de gebrekkige Psalmen van Datheen. Die hadden echter in de zwaarste tijden het volk gesterkt; daaraan bleef het zeer gehecht. Maar ook Marnix' gebruik van het verouderde voornaamwoord: du, dat hij hoopte in eere te herstellen, vooral omdat hij

1) door.
2) wordt.
3) De catalogus van Marnix' bibliotheek, die een boeiend beeld geeft van zijn veelzijdige belangstelling, vermeldt ook een Latijnsch werk over jacht en visscherij.

het verkeerd vond ‘Godes eenige ende onvergezelschapte hooge Majesteit ende eenvoudig enkel Wezen’ aan te spreken met den meervoudsvorm: gij, heeft aan het ingang vinden van zijn verzen in den weg gestaan.

Bij den tweeden druk van zijn Psalmen voegde Marnix in 1591 ‘Het Boek der Heilige Schriftuurlijke Lofzangen, uit den Ouden ende Nieuwen Testamente bijeen getogen’. Met een zeer mooi gedicht droeg hij het op aan de verstrooide gemeenten, die ‘om des geloofs wille’ waren uitgeweken uit hun vaderland. Zij waren het echter niet, die hem het meest met zorg vervulden. Dat waren degenen, die achterbleven in de Zuidelijke Nederlanden onder het bewind van Parma. Vooral tot hen richtte Marnix in 1589 een ‘Trouwe Vermaninge’. Hoe zouden zij te midden van de verzoekingen het geloof bewaren? Was het niet beter het kruis op te nemen, dan zich te laten binden door tijdelijke belangen?

Gedurende zijn laatste levensjaren heeft Marnix een volledig eerherstel genoten. In 1594 droegen de Staten-Generaal hem op de behoefte der Gereformeerden aan een eigen bijbelvertaling te vervullen. Nu vestigde hij zich in Leiden. Veel meer dan Genesis en de Psalmen heeft hij niet kunnen voltooien. Een reis in dienst van Maurits naar het prinsdom Oranje brak zijn kracht. Op 15 Dec. 1598 is hij gestorven.

Strijder was hij tot het laatste.

Niet alleen tegen de Roomsche Kerk, zooals nog in de ‘Heilige Bulle’, een tractaat van 1588, over den aflaat voor ieder, die deelnam aan de Armada of geld gaf voor dezen triumfantelijken kruistocht tegen de ketters, ‘welke Armada door des Alderhoogsten hand tot schande gekomen is’.

Ook, en niet minder fel, tegen de ‘Geestdrijvers’, de menschen, die Gods Woord niet beluisterden in de Schrift, maar in hun eigen hart.

Veel meer nog heeft Marnix gedaan, geschreven en geleden.

Rust verwachtte hij elders.

Repos ailleurs.

De CL Psalmen Davids.

Dit boeksken zal u vrij verkwikken uwe herten,
End heilen t' eenemaal uw zeeren ende smerten,
Zoo gij verdrukked wordt end zwaar vervolging lijdt.
Dit boeksken zal u vrij bewaren in den strijd:
Zijt gij bij vremde lien, uit uwen land verdreven,
Dit boeksken wel betracht, zal 't u vertroosting geven;
Zoo gij met nooddurft[1] zijt oft armoed' hoog bezwaard,
Hier vindt gij eenen schat, die u Gods geest verspaart;
Oft zijt gij in den blok oft op den steen gevangen,
Hier zult gij van den Heer uw slaking straks ontvangen;
Zij gij van herten ziek, vol krankheids, oft verwond,
Den meester vindt gij hier, die u straks maakt gezond;
Zijt gij van dorst benauwd, hier zult gij drank genieten,
God zal uw bange hert met water overgieten;
Is u de ziel verflauwd van bitter hongersnood,
Hier vindt gij overvloed van 't rechte hemelsch brood;
Zijt gij in lijden zwaar, uw hert zal hier verlichten;
Zijt gij in angst bevaan[2], uw vreeze zal hier zwichten.
Kortom, daar is noch nood, noch lijden oft verdriet
Dat hier niet wordt geheeld, end gansch gebracht te niet.
Ja zelfs de dood en kan den mensche geenszins schaden,
Die wel te recht bemerkt met David Gods weldaden;
Dies koom een iegelijk voort end love God den Heer,
Hem zij in eeuwigheid, lof, dank, end alle eer.

1) nooddruft.
2) bevangen.

Psalm 22. (Fragment).

Mijn God, mijn God, waarom verlaatstu mij?
Waaromme gaat mijn huilen dus voorbij?
Verr' van dijn hulp end troost, als ik voor dij
  Doe mijne klachten?
Den heelen dag roep ik uit ganscher krachten
En du, mijn God en wilst daar op niet achten,
Ik hou niet op van schreien alle nachten,
  End zwijge niet.

Daar du nochtans door 't swerelds gansch gebied,
De heilige bist: Ja 't eeuwig lof end lied
Van Israël, in alle zijn verdriet
  Blijfstu genadig.
Dies hebben ook op dijne macht grootdadig
Ons ouders vrij vertrouwd: end du genadig
Heb z', Heer, verlost, uit alle lasten smadig,
  In haren nood.

Al haar geschrei rees tot in dijnen schoot,
Du stondst hen bij, in allen wederstoot:
Zij hoopten vast en werden nooit schaamrood
  In hun gebeden,
Maar ik ben slechts een eerdworm hier beneden,
End geenen man: Van ieder man vertreden,
Zoo dat het volk met mij, in alle reden,
  Den spot vast houdt.

Elck een die mij in dezen staat aanschouwt,
Lacht mijns, end schimpt: ik wordt alom besnauwd,
Elk trekt de lip: end schudt den kop wel stout,
  Om mij te plagen.
Daar is de man, die kwansuis woud' gedragen
Zijn zaak op God: dat God nu hoor zijn klagen,
En maakt hem los, heeft hij aan hem behagen:
  Is haar verwijt.

Psalm 38. (Fragment).

Straf toch niet in ongenaden
   Mijn misdaden,
Heer, maar heb met mij geduld,
Wil niet, zijnd' in toorn ontsteken,
   Aan mij wreken,
Mijne zond' end zware schuld.

Want dijn pijlen afgeschoten,
   Staan gesloten,
In mijns herten diepsten grond.
Dijn hand zwaar end ongenadig
   Drukt mij stadig
Ende heeft mij heel doorwond.

In mijn vleesch en is te gader
   Speer[1] noch ader,
(mits[2] dijn gramschap) wel gezond.
End 't gebeent is mij geschonden
   Om mijn zonden,
Met onruste t' aller stond.

Want mijn zonden en boosdaden
   Die mij schaden,
Rijzen boven mijnen kop:
Ende doen mij nederzakken,
   Als de pakken,
Die men niet kan beuren op.

Ik verkrimp heel end verkromme
   Ja val omme,
Zoo is mij het herte flauw,

1) spier;
2) van wege.

Ende ga heel' dagen sluipen,
   Ende kruipen,
Ziende zwert van zwaren rouw.

Doch mijn wenschen, vreezen, duchten
   Ende zuchten,
Stel ik, Heer, in dijnen schoot:
Dij en is mijn daaglijks zorgen
   Niet verborgen:
Want du kennest mijnen nood.

Psalm 65. (Fragment).

Dij wacht in Sion telkens, Heere,
Een lofzank van nieuws aan:
Ja telkens wordt daar, dij ter eere
Een nieuw geloft voldaan.
Want nademaal du den gebeden
Zoo geerne biedest d' oor,
Een iegelijk zal vrij toetreden
Tot dij, Heer, om gehoor.

Mijn zonden waren overvloedig
End vielen mij te zwaar,
Maar dijn genade end gunste goedig,
Vergeeft z' ons al te gaar.
Wel zalig, dien du hebst verkoren
End naast bij dij gezet,
Dat hij de woning mag oorboren[1)]
Dijns tempels onbesmet.

Du bist tot aan de verste landen
Des eerdrijks, West end Oost,
Ja tot aan d' uiterste zeestranden,
Der menschen hoop end troost.
't Gebergt hebstu van oude tijden
Gegrondvest met dijn macht:
Du bist omringd aan alle zijden
Met wonderbare kracht.

Du gevest, Heer, dat all' uitgangen,
Zoo van den morgen vroeg -
Als van den avond, zijn bevangen[2)]
Met vreugd' en goed vernoeg.

1) genieten;
2))vervuld.

Heer, du bezoekst het land met regen,
Als 't dorstig is end droog,
End maakst het rijk door dijnen zegen
Van uit dijn woning hoog.

Met kudden zijn de groene weiden,
Als met een kleed bedekt,
De dalen, die 't gebergte scheiden,
Met schoon' terw' overstrekt.
Het schijnt op 't veld, dat alle dingen
Van Gods genade en deugd
Schier lachen, juichen ende zingen
Haar zoete lied met vreugd.

Psalm 69. (Fragment).

Help mij o God, want 't water mij verrast
End dringt m' aan 't hert: zoodat ik schier versmore,
Ik zink, ik zink, in deze diepe more[1]:
Ik drijve weg: mijn voeten staan niet vast,
Ik ga te grond', mits[2] mij de stroom versmacht:[3]
Ik ben vermoeid van steeds dij na te schreien,
Mijn keel is heesch, mijn oogen zonder kracht,
Van alzoo lang na mijnen God te beien[4].

Trek mij doch, Heer, uit dit slijk op het droog,
Dat ik niet zink, end berg mij voor mijn haters
Uit dezen kuil, en diepen poel vol waters:
Verlos mij Heer, end help mij doch omhoog.
Dat mij den stroom niet gansch en overdekk'
En dat den kuil, daar ik mij nu in vinde,
Haar keel straks toe niet over mij en trekk'
End mij geheel tot in den grond verslinde.

Heer, dijne gunst is lieflijk ende zoet:
Daarom wil doch verhooren mijn gebeden,
Na 't groot getal dijnr' ontfermigheden,
Zie mij, Heer, aan met minnelijk gemoed.
Verberg doch niet van dijnen armen knecht
Dijn aangezicht: want mij is lijdig[5] bange,
Haast dij dan, Heer, end geef mij in mijn recht
Een antwoord mild, daar ik zeer na verlange.

1) moeras;
2) doordat;
3) doet stikken;
4) wachten;
5) zeer.

Psalm 90.

Du bist altoos van d' een geslacht op d' ander
Ons borcht geweest end eenig onderstander[1)]
Eer ooit gebergt oft heuvel was gerezen,
Eer eerdrijk vorm, of wereld hadde wezen,
Du waarst, o Heer, dezelve God van macht,
Onwankelbaar in wezen end in kracht.

Du brengst den mensch tot niet hier op der eerden
End morzelt hem als stof van kleiner weerden,
Als du maar spreekst: keert menschen wederomme.
Want in dijn oog zijn duizend jaar straks omme,
Gelijk den dag die gister gink voorbij,
Oft als bij nacht een korte waakgetij.

Du rukt ze weg met stormen ende winden,
Dan moeten zij straks als een droom verzwinden,
Al zijn zij nog zoo frisch en vast gebouwed.
Gelijk een kruid, dat 's morgens versch bedauwed
Het gansche veld met zijne bloem verheugt,
Maar 's avonds ligt verwelkt en zonder jeugd.

Want wij vergaan in dijne toorne-vlagen,
End ons gemoed wordt grootelijks verslagen,
Als du, vergramd, voor dij stelt onze zonden,
Om na dijn recht dezelve t' ondergronden:
End onze schuld verborgen brengst in 't licht
Van dijn klaar oog end goddelijk gezicht.

Want dan gaan straks ons dagen henen vlieten
Voor dijnen toorn, end onze jaren schieten
Zoo snellijk weg, gelijk den galm van 't spreken.
Zelf onzen tijd is met een paal besteken[2)]

1) helper.
2) aan onzen leeftijd is een grens gesteld.

Van tzeventig, oft, zoo wie longer leeft,
Van tachtig jaar, als 't lichaam sterkheid heeft.

Doch is de bloem van deze korte jaren
Zorg, kommer, last end allerlei gevaren,
Zij drijft straks door met ons als of wij vlogen.
Wie merkt nochtans dijns torens sterk vermogen?
Oft wie begrijpt dijn gramschap met den geest,
Na dat du wel behoorst te zijn gevreesd?

Daarom leer ons, o Heer, in alle zaken
Van onzen tijd zoo goede reek'ning maken,
Dat wij ons hert alleen tot goede zeden,
Tot recht verstand end wijsheid wel besteden.
Keer dij tot ons: hoe lange loopt dit aan?
Wil dijner straf dijn dienaars eens ontslaan.

Ja, wil ons, Heer, met gunstiger[1)] genaden
Van 's morgens vroeg in overvloed verzaden,
Opdat wij ons ons leefdaag lang verheugen.
Wil ons zoo zeer van nu voortaan vervreugen -
Als du ons wel bedrukt hebst end bedroefd,
En langen tijd met tegenspoed beproefd.

Laat doch dijn werk aan dijne dienaars blijken
Voor allen man, en wil ook desgelijken
Dijn heerlijkheid aan hare kind'ren toonen.
Laat Godes lust end gunste bij ons wonen:
Stier al ons doen in dijne rechte baan,
End richt het werk daar wij de hand aan slaan.

1) 3e naamval.

Den verstrooiden Nederlandschen gemeenten Jesu Christi,

die om des geloofs wille hebben uit hare Vaderland moeten wijken, wenschet Philips van Marnix des Heeren vrede ende genade, door Jesum Christum, in de gemeenschap des heiligen Geestes: Amen.

U moet ik vrij getuigenisse geven
Van mijne liefd' end broederlijk gemoed,
Die buiten 's lands verstrooid zijt end verdreven
End wèl gerust leeft onder Gods behoed.

Hoe kond' ik u, mijn Broeders, ooit vergeten,
Daar wij doch zijn in éénen stronk geplant?
Al zijn wij nog zoo veer vaneen gezeten,
Zoo kan ons doch gescheiden zee noch land.

Gij zijt, 't is waar, van dit verkeerd geslachte
Onrechtelijk verworpen end' versmaad
End uit uw goed verjaagd met wil end' krachte,
Wordt nog alom vervolgd schier end gehaat.

D' één wordt als vreemdeling verstooten,
Den andren daar verargwaand end verdacht.
Ja gij en zijt geen werelds erfgenooten,
Maar 't vaagsel zelf der wereld schier geacht.

Doch, broeders, 't is om Christi Jesu wille,
Die u aldus hier dobbelvoud vereert,
Want gij in hem gelooft, gerust end stille,
End daar toe nog voor hem nog lijden leert.

Daarom spreekt hij: En wilt u niet vertsagen,
Gij kleinen hoop, dat 't hert u niet bezwijk',
Want 't is voorwaar des Vaders welbehagen,
Dat hij u schenk' dat hemelsch koninkrijk.

Ook ziet gij zelfs, dat hij, de springend' ader
Van alles goeds, u hier niet en verlaat,
Maar onderhoudt, niet anders als een vader
Zijn eigen kind, end rijkelijk verzaadt[1)].

Ik wil mij dan bij uwer liefden voegen
End' spreken uit des Heeren Christi lof,
Om in hem vast te stichten ons vernoegen,
Mits[2)] hij daartoe ons geeft volkomen stof.

End wil daarom dit boeksken[3)] u toe schrijven,
Opdat gij meugt volherden in den strijd
End allen rouw end' droefenis verdrijven,
Zijnd' in den Heer volkomentlijk verblijd.

Want in dees schoon schriftuurlijke Lofzangen
Stel ik u voor een beeld end' spiegel klaar
Van onzen Christ, die 't hoofd der ouder Slangen
Heeft met zijn kracht vermorzeld t' eenegaar.

Die d' eind' der Wet en d' eind is der Profeten,
Van ouds beloofd in 't eerdsche Paradijs,
Dies ons de Schrift leert hem alleen te weten
Mits[2)] wij in hem volleerd zijn ende wijs,

Hij is het beeld van Gods onzichtbaar wezen,
En 't uitgedrukt merkteeken zijner kracht.
God zelf uit God, het licht uit 't licht gerezen,
Die met God heeft een onverscheiden macht.

Hij is de Zoon, hij is den eerstgeboren,
Al voren eer ooit schepsel wezen kreeg,
Eer dag end nacht elkander kwamen schoren,
Eer eerd' oft locht bevormd' het woeste leeg.

1) verzadigt;
2) overmits;
3) Het Boek der Heilige Schriftuurlijke Lof-Zangen uit den Ouden ende Nieuwen Testamente.
2) overmits;

Hij is Gods Woord, Gods wijsheid niet om vaten[1],
Die noch begin, noch eind oft maat en heeft,
Des Vaders hert, des Vaders doen en laten,
Die allen ding' alleen het wezen geeft.

Want dit heeft God bestemd in zijnen rade,
Dat in hem zoud' de volle volheid zijn
Van alle ding, als zijnde der genade
Alleen de schat end grondeloozen schrijn.

Dit is den Christ, die u heeft uitverkoren
End door 't geloof in hem zelfs[2] ingelijfd,
Zoodat gij nu Gods liefde meugt oorboren[3]
End eeuwelijk in hem vereenigd blijft.

Want wij zijn doch zijns lichaams eigen leden,
Vleesch van zijn vleesch, end beenen van zijn been,
End mogen nu tot God vrijmoedig treden,
Als zijnd' in hem end met hem in God één.

Wiens tonge kan uitspreken oft vermonden
Zulk een genaad' end wonderlijke daad?
Wiens kloek verstand zoud' konnen ondergronden
Zulk eene liefd' end zulken hoogen raad?

Hoe zoudt gij dan nog stellen daarentegen
Uw tijdlijk kruis, uw ballingschap, uw kwaal?
Alsof zulks iet in 't minste konde wegen
Zijnd' opgehaald in deze tegenschaal?

Zoud' ons de hoop van Christi heiligheden,
Die korts aan ons zal worden openbaar,
Niet konnen dan van deze wereld scheiden
End ons in hem verzetten gansch end gaar?

1) niet te bevatten;
2) in zichzelf;
3) genieten.

Och, Broeders, is de Heer aan onzer zijden,
Wie kan ons nog doen hinder oft belet?
Is God met ons, wie kan ons wederstrijden,
Daar ons zijn hand zoo menigmaal ontzet?

Die Zijnen Zoon voor ons niet heeft gespared
Maar williglijk gegeven in den dood,
Hoe zal hij ons, zijnd' onder hem bewared,
Niet geven ook al wes wij hebben nood?[1)]

Daarom laat ons zijn vroolijk met Maria
En haren Zoon ontvangen met gezank,
En laat ons ook met onzen Zacharia
God onzen Heer voor Christo zeggen dank.

Met Simeon 't kind nemen in ons ermen,
End ons geheel bevelen in Gods hand, -
Zoo zal hij ons ontwijfelijk beschermen,
End brengen ons in 't rechte Vaderland.

Ontvanget dan dees heilige Lofzangen,
End oefent u daarinne dag end nacht:
End ziet dat gij met hertelijk verlangen
End welgerust op Christi komste wacht.

1) al wat wij noodig hebben.

De profetie van het lijden Christi.[1)]

Wie is, die ons gehoor zal geven
End nemen ons woord waar?
Wie is, dien 's Heeren arm verheven
Zal werden openbaar?
Hij is voor hem klein opgeschoten,
Gelijk een slechte spruit,
End als een wortel die gesproten,
Op 't dorre land schiet uit.

In hem en was gedaant noch wezen,
Noch ganschlijk geenen schijn.
Wij 'n zagen niets dat mocht geprezen
Oft ons bevallijk zijn.
Hij was verworpen end versteken,
End van elkeen gehaat,
Een ieg'lijk was van hem geweken,
Elkeen heeft hem versmaad.

Hij is een man vol smert end kwalen,
Dat t' eenen schier verleed.[2)]
Hij mag er vrij[3)] wel van verhalen
Als die van lijden weet.
Wij hebben ons van hem gekeered
Met walging end verdriet.
Zoo heellijk werd hij veroneered:
Men hiel van hem gansch niet.

Voorwaar nochtans, hij heeft gedragen
Ons krankheid ende kwaal.
Hij heeft op hem ons smert end plagen
Geladen altemaal.

1) Jesaja 53;
2) voorbijging;
3) waarlijk.

Wij meenden, nadat wij hem zagen,
Zoo soberlijk te pas[1],
Dat hij van Godes hand geslagen
End dus gemarterd[2] was.

Maar hij ontving al deze wonden
Om onz' misdaden boos
End werd verbroken om onz' zonden
End werken goddeloos.
Hij is tot onze straf verwezen
Om ons te maken vree.
Zijn stramen[3] hebben ons genezen,
Mits hij hiel onze vree.

Wij hebben altemaal gedwaled
Als schapen woest en schouw[4]
Elk heeft den rechten weg gefaled,
Elk liep al waar hij wou'.
Maar God heeft na zijn goed bevallen
Onz' zond' op hem gelegd
End d' overtreding van ons allen
Is door hem opgerecht.[5]

Hij wordt gepijnd, gepraamd[6], genopen[7],
Doch zonder zijne schuld.
Maar hij en doet zijn mond niet open,
Maar lijdt het met geduld,
Als 't lam dat zonder zik[8] te weren
Ten slachtbank wordt gevoerd,
Oft 't schaap, dat stom voor die het scheren
Den mond niet eens en roert.

Hij wordt genomen uit het treuren
Van dit gericht end kracht[9],

1) in zulk een treurigen toestand;
2) gemarteld;
3) striemen.
4) schuw;
5) hersteld;
6) gedrukt;
7) benauwd;
8) zich;
9) geweldig gericht.

Wie zal vertellen zijn lang duren
End wonderlijk geslacht?
Hij was van 't leven afgehouwen
Zoo 't scheen tot in den grond,
Maar deze plaag end dit benauwen
Kwam hem van mijns volks zond'.

Men heeft hem ten graav' opgegeven,
In 's goddeloozen macht,
End door de boozen van het leven
Met smert ter dood gebracht,
Daar hij nooit iemand en misdede,
Noch van misdoen en wist.
Uit zijnen mond en kwam nooit rede
Van arg[1)], bedrog oft list.

End 't was nochtans Gods welbehagen,
Dat hij gemarterd werd
End van des Heeren hand geslagen
Met bitter zwaren smert.
Maar als hij zik zal hebben schuldig
Gemaakt voor ons misdaad,
Dan zal hij zien zeer menigvuldig
Opgroeien 't heilig zaad.

1) boosheid.

Zekerheid.

.... dit is het slot ende determinatie der h. Vaderen van Trenten:

Zoo iemand zegt, dat het allen menschen tot vergevinge der zonden noodig zij, gewisselijk te gelooven dat hem zijne zonden vergeven zijn, zonder eenige wankelbaarheid, van wegen zijner eigener zwakheid ende onbekwaamheid, te hebben die zij vervloekt.

Want, al is 't schoon dat[1] God de Heere ons dit zelve ontwijfelijk beloved heeft ende zijn verbond daarmede bevestigd, als dat hij om Christi wille onze genadige God ende Vader wezen wil ende onze zonden niet meer gedachtig zijn, ende wil dezelve om zijnen naam ende niet om eenige onze verdiensten ganschelijk vergeven ende afwasschen, nochtans en mogen wij hem zulks niet ganschelijk toevertrouwen, want of hij schoon zegt, dat hij op ons ende onze zonden niet zien en wil, om ons na de zelve te oordeelen, nochtans wil de heilige kerke evenwel, dat wij altijd een achterdenken zullen hebben, oft het misschien anders kwame; ende daarom zullen wij goede voorraad ende provisie maken van verdiensten ende overtollige werken, om hem diezelve in de hand te steken ende daarmede te paaien, als men een kind met een poppe oft met een kleuter-spaanken paait. Derhalven, al wat Paulus zegt, dat alle kinderen Gods den geest Gods hebben, die hen waarachtelijken ende wisselijken getuigt dat zij kinderen Gods zijn ende derhalven roepen zij: Abba, o Vader! ende degenen die dezen geest niet en hebben, Christo niet toe en behooren, dewijle alle degenen, die in Christo zijn ende hem gelooven, ook meteenen de vrijmoedigheid ende den toegank met een volle vertrouwen door het geloove aan hem hebben, ende dat God, die rijk is in barmhertigheid, heeft ons door zijn groote liefde, daar mede hij ons lief gehad heeft, ook doe[2] wij dood waren door de misdaden, levendig gemaakt in Christo, door wiens genade wij zijn zalig geworden ende heeft ons mede opgewekt ende gezetted in de Hemelen in Christo Jesu, makende ons zalig uit genade door het geloove - ende dat niet uit ons, het is Gods gave; niet uit de werken, opdat niemand en roeme; zoodat niemand van nu voortaan de uitverkorenen Gods beschuldigen kan:

1) ofschoon;
2) toen.

want God is 't die ze rechtveerdig maakt, en niemand en kan ze ook verdoemen, dewijle Christus voor haar gestorven is, zoodat zij verzekerd zijn, dat noch dood, noch leven, noch engelen, noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige, noch toekomende dingen, noch hoogte, noch diepte, noch eenige andere kreaturen, zal ze konnen scheiden van de liefde Godes, welke bestaat in Christo Jesu onzen Heere, - met meer andere dusdanige dingen, die Paulus zegt en konnen alle niets gelden: want dat verstaat onze h. moeder de Roomsche Kerke alleen op degenen die uit eenige zonderlinge[1)] openbaringe zulkes[2)] verzekerd zijn, ende niet op degenen, die op Gods Woord ende beloften enkelijk betrouwen, want zij heeft eens voor allen besloten, dat een zoodanig vertrouwen zoude een vermetene opgeblazenheid wezen; maar als men op zijne eigene verdiensten, goede werken ende satisfactieën vertrouwet, zoo is men gewis, dat men in de rekeninge effen uit komen zal; oft immers, zoo hier op deze wereld nog niet genoeg gedaan en is, dat zal men voorts hier namaals in het andere leven tot den laatsten pennink toe betalen, zoodat men Gode niet een mijte[3)] en zal schuldig blijven. Want daartoe heeft zij het zalige Vagevuur verordend. Van het welke wij nu voorts spreken willen, ende bewijzen dat het in de Schriften zoo wel gegronded staat, als de satisfactieën ende voldoeningen, daar wij nu van gesproken hebben.

(Uit: De Bijenkorf der H. Roomsche Kerke.)

Als een bliksem.

.... dat is het gerichte ofte de verdoemenisse der wereld, zooals Christus getuigt, dat het licht in de wereld gekomen is ende de wereld heeft de duisternissen liever gehad dan het licht. Daaromme, nademaal zij de liefde der waarheid niet en hebben aangenomen, zoo heeft hun God (na de profetie Pauli) gezonden de kracht ende dadelijkheid der verleidinge, opdat zij den leugenen zouden gelooven. Hetwelke ik alzoo in 't breed verhaald hebbe, niet tot verwijt dergenen, die alsnog in den afgrond der duisternissen verzonken liggen, ende vele min om

1) bijzondere;
2) daarvan;
3) kleine munt.

ons zelven, die God daaruit genadiglijk verlost heeft, eenige abelheid[1] ofte geschiktheid buiten de anderen toe te schrijven, maar opdat wij ons in dezen spiegel der gerichten Godes zouden spiegelen ende ons zelven te rechte vernederen voor zijne hooge majesteit, hem alle lof, prijs ende eerlijkheid[2] van onze zaligheid toeschrijvende ende biddende hertgrondelijk, dat 't hem gelieve de verblinde ende verdwaalde schapen op den rechten weg der waarheid weder te brengen. Maar inzonderheid, opdat wij, aanziende dat inderdaad het Koninkrijke Godes is als eenen bliksemstraal, snellijk verschijnende van uit den Westen tot in den Oosten, wij aan d' eene zijde goeden moed daar uit zouden scheppen, om in den geloove tegen alle aanvechtingen (welke nu ter tijd zeer verscheiden ende menigerlei aan alle zijden haar openbaren) gesterked te worden, ende aan d' ander zijde ons zouden van ganscher herten tot God bekeeren van ons zondig leven, ende met vreezen ende beven zijnen toorne met eene oprechte kinderlijke ootmoedigheid van ons afwenden, opdat hij niet veroorzaked en worde door[3] onze groote ondankbaarheid, het licht des Evangeliums van ons ook snellijk weg te nemen ende te doen verdwijnen, gelijk als eenen wederschijn van eenen bliksem verdwenen is eer men daarop te recht[4] acht heeft genomen. Voorwaar wij hebben hieruit (zegge ik) in den eersten groote oorzaak van ons hoogelijk te troosten ende te sterken in den geloove, als wij bedenken dat gelijkerwijs als aller Koningen ende Potentaten macht ende geweld, ja al waren zij alle op eenen hoop getast, niet machtig en is om eenen wederschijn van eenen bliksem te weren: alzoo en is ook alle hare kracht, geweld, behendigheid ofte schalkheid[5] geenszins machtig om den loop des Evangeliums in 't allerminste te verhinderen ofte terugge te houden.

Daarom laat alle de wereld hobben ende tobben[6], woeden ende woelen, laat de zee schuimen ende bruisen, den Duivel met alle zijn geweld tieren ende baren[7], wij staan in Godes hand gesloten, niemand en kan ons deren, behalven[8] wij onze oogen opwaart slaan, ende onze hulp van den Heere verwachten die hemel ende aarde geschapen heeft.

1) bekwaamheid;
2) eer;
3) geen oorzaak vinde in;
4) naar behooren;
5) slimheid;
6) razen;
7) te keer gaan:
8) aangezien.

Wij mogen zonder vreeze leven
Al zoude d' aard' haar plaats begeven
End bergen hoog van boven neer
Vervallen tot in 't diepste meer:
Al zoude d' aard haar plaats begeven
Van storm tot in de locht opvaren,
Zoodat 't gebergt van haar geweld
Met grooter vreeze werd ontsteld:
Voorwaar de kleine waterbeken,
Die in haar tochten stille leken,
Vervreugen Godes schoone stad,
Des allerhoogsten heilgen schat.[1)]

Wat is het dan, welgeliefde Broeders, dat wij aldus om ons zien, ende met vreeze bevangen zijn? Wij slaan de oogen op de groote gereedschappen van Koningen ende Vorsten, daarmede zij het Koninkrijke Jesu Christi pogen te bestormen: wij tellen de groote menigte van hare schepenen[2)], galeien ende galjoenen, daarmede zij de zee schijnen te willen overbruggen: wij sprieteloogen[3)] tot de grootte van hare heirtochten, daarmede zij het aardrijk schijnen te willen bedekken: wij overleggen hare sterke verbontenissen, ende merken op hare listige praktijken, netten, strikken ende lagen daarmede zij den kleinen zwakken hoop der schapen Christi zoeken te vervangen. Maar wij en zien niet wie aan onze zijde is, wij en schouwen de hemelen niet aan om te overleggen, wie dat alles gemaakt heeft, wie de wateren gemeten heeft met der vuist, ende de heuvelen met de vlakke zijn hands, ende het geheele rond des aardrijks met drie vingeren gestichtet, wie de bergen in een weegschale gewogen heeft, ende de heuvelen in een knipwage, voor wien alle Heidenen zijn als een druppel van een eemer waters, ende als een zandeken in een weegschale. (Jesaja 40).

Wij vragen zeer angstelijk wat nieuws? wat nieuws? Is er vrede ofte oorloge voor handen? Maar wij en vragen den mond des Heeren niet, die doch alleen voortbrengt het licht, ende scheppet de duisternisse, die alleene maakt de vrede ende scheppet het ongeluk, Jehova de zelfstandige God is die dit alles doet (Jesaja 45). Meenen wij ook dat hij hem uit zijnen stoel zal laten stooten? Ofte dat hij zijne eere iemanden anders zal overgeven, ofte den gesneden beelden zijnen lof ende eerlijkheid?

1) Psalm 46;
2) schapen;
3) zien verward.

Ik hebbe, spreekt de Heere, bij mij zelven gezworen, het waarachtig woord is uit mijnen monde gegaan, ende zal niet terugge keeren, als dat mij alle knie zal buigen, ende in mijnen naam zal alle tonge zweeren (Jesaja 45).

Daaromme, lieve Broeders, laat ons doch in dezen beroerden tijd goeden moed scheppen, laat ons onze oogen ten hemel opwaart slaan, want onze verlossinge is nabij, ende met geduld ende lankmoedigheid onze zielen bezitten, verwachtende met vreugden ende blijdschap de toekomste onzes Heeren, Jesu Christi, wiens Koninkrijk nu al schoon[1)] verschenen is, ende nog dagelijks verschijnt, zonder dat het in der menschen oft eeniger creaturen macht zij zijnen loop te verhinderen. Want zooals wij gezeid hebben, het is als een bliksem verschijnende van den Oosten tot in den Westen, die niemand weeren en kan.

(Uit: Trouwe Vermaninge aan de Christelijke Gemeenten van Brabant, Vlaanderen, Henegouwen ende andere omliggende Landen.)

De oprechte godzaligheid.

.... Hoe menige zijn der nog in onze gemeenten, die nauwelijks en weten, waarinne de oprechte godzaligheid gelegen zij? Hoe vele zijn der nog, die het alles in uitwendig gebaar stellen, dat voor de menschen een schoon oog heeft ende weinig voor God geldt, meenende genoeg voldaan te hebben, als zij eenmaal oft tweemaal ter weken een predikinge gehoord hebben, ende voorts van des heiligen Geestes vruchten, te weten van een oprechte vrede ende vreugde des gemoeds, spruitende uit een vast geloove ende ongetwijfeld vertrouwen op God, ganschelijk niet en weten, ja, dikwijls voor Godes aangezicht in zijne gemeente verschijnen met het herte vol haats ende nijds, ende met de handen vol bloeds ende gewelds, ende voorts kwalijk verstaan, waarinne den grond des Evangeliums gelegen zij, noch hoe zij met God den Vader verzoend zijn, noch hoe de gerechtigheid Godes hun door Christum Jesum geschonken ende de gehoor-

1) reeds.

zaamheid Christi toegerekend wordt, gezwijge dat zij zouden haar vast vertrouwen op God kunnen gronden, dewijle zij God schier niet anders en kennen in haar herte dan voor haren strengen richter, alzoo het merkelijken blijkt, zoo wanneer zij weder[1] door den dood oft anderszins met eenige benauwdheid der conscientie vervangen wezende, niet anders op hare eigen werken omme zien dan of zij nooit een enkel woord van den Evangelio gehoord en hadden.

(Uit: Trouwe Vermaninge)

Hypocrisie.

Wij zijn van naturen daartoe geneigd, ende onze herten zijn anders niet dan winkelen[2] van alle dobbelheid ende geveindsheid, welke de hand altijd boven houden zal, zoo verre als wij niet dapper ende mannelijk daartegen en strijden. Daaromme zijn de verzoekingen der vervolgingen ende verdrukkingen alijd noodig, ende wij moeten ze met een ootmoedig ende gebroken herte als gehoorzame kinderen aannemen, wetende dat hij straft dengenen die hij lief heeft, ende kastijdt een iegelijk kind 't welk hij aanneemt, ende dat zijne kastijdingen ons voor een getuigenisse ende lose[3] oft livreie dienen, dat wij van zijn volk ende van zijne kinderen zijn. Want meenen wij met een halstarrig hoofd daartegen te staan, hij zal nog vele halstarriger wezen, ende zoo onze herten van steen zijn, zijne roeden zullen van ijzer ende van staal wezen. - Laat ons dan toezien, dat wij onze herten niet en verherden, gelijk als onze Vaders deden in den woestijne, opdat hij zijne genade van ons niet weg en neme, ende late ons ende onze nakomelingen in diepere duisternissen vallen dan wij ooit te voren geweest zijn. Want God en kan doch de verachtinge zijns woords niet ongestraft laten voorbij gaan. Ende dat is de enkele oorzake, dat wij aldus de geheele wereld zien ontsteken met bloedige krijgen ende grouwelijke oproeren, - ende nog en zien wij het einde niet.

(Uit: Trouwe Vermaninge)

1) of;
2) hoeken;
3) leus, kenteeken.

Zonder geld.

Ziet hier, dat alle deze gratiën, aflaten ende Indulgentiën ons twee zilveren Realen te koope staan, daarop zij van deze heilige Vaderen geschattet oft getaxeerd zijn, tot eenen openbaren spot Godes ende des Heeren Christi Jesu, die den vonnisse des Vaders met geen goud noch zilver, noch met eenige vergankelijke ware, maar alleen met zijnen heiligen, dierbaren bloede ende met zijnen bitteren dood heeft konnen voldoen, 1 Petri 1:18, 19; ende hier en tusschen merkt men met eenen ook, dat deze Apostelen zijn rechte discipelen ende navolgers van Simon den Toovenaar, die de genade Godes om geld veil maakte. Daaromme een iegelijk keere hem af van deze antichristische kramers, ende hoort Christum aldaar roepende bij zijnen profeete Esaiam[2)]: Komt herwaarts alle die gij dorstig zijt, komt tot het water, ende die gij geen geld en hebt, komt, koopt en eet; komt ende koopt zonder geld ende zonder wissel wijn ende melk. Waaromme besteedt gij uw geld aan hetgene dat geen brood is, ende uwen arbeid aan hetgene dat u niet en kan verzadigen? Komt, hoort mij aan ende gij zult het goede eten ende uwe ziele zal met goed vet verheugd werden; neigt uwe ooren ende komt tot mijwaarts ende uwe ziel zal leven, ende ik zal met u een eeuwig verbond stichten, namentlijk de getrouwe barmhertigheden Davids. Want daaruit ziet gij dat Christus Jezus zijne genaden uitreikt, niet om geld, maar uit enkele barmhertigheden, niet dengenen die deze gelde-Bullen koopen, ende haren naam daarinne laten schrijven, oft die in den krijg tegen haren naasten trekken, maar dengenen, die hare oogen neigen ende den verbonde Godes, dat is der Evangelischer leere, welke ons voorhoudt de getrouwe barmhertigheden Davids, gehoor geven.

(Uit: Heilige Bulle ende Crusade[1)] des Paus van Rome.)

De waarheid.

Voorwaar degenen, die alleen Christenen zijn, omdat zij in de Christenheid geboren zijn ende alzoo van hare jeugd af onderrechted, dat

2) Jesaja 55.
1) ‘Kruisbulle’;

die leere zij de waarachtige ende zaligmakende leere, zonder dat zij een getuigenisse des Heiligen Geestes in haar herten hebben van den waarheid haars geloofs, die en hebben gansch geenen grond noch geen zaligmakende geloove. Want waren zij onder de Turken ende Joden geboren, zij zouden op denzelven grond ook het Turksche oft het Joodsche geloove hebben aangenomen: zoodat zij de waarheid niet aannemen omdat het de waarheid is, maar zij willen dat het de waarheid zij, omdat zij ze hebben aangenomen ende daarin van jonks op onderrichted zijn geweest, even als oft hare meeninge ende goeddunken ware den regel ende richtsnoer der eeuwiger waarheid Gods, hetwelke ongetwijfeld geen geloove, maar een stinkende ende verwaande vermetelheid is, met dewelke zik een sterfelijk mensche in Godes plaatse stelt ende tot een rechter der waarheid wil maken. Maar een oprecht Christ-geloovige heeft de leere Christi in zijn herte verzegeld deur den geest Gods ende en ziet niet op het vleesch noch op het bloed, maar ziet alleen op God ende op de getuigenissen des Geestes, die in zijn herte roept: Abba, o Vader! Ende daarom, zoo verre is 't van daar, dat hij dit om der menschen wille gelooft, die hem verklaard hebben dat het zij de leere der Apostelen ende Evangelisten, dat hij 't zelve ook eigentlijk niet en gelooft om der Apostelen ende Evangelisten wille, die het beschreven hebben: want wij moeten deze verzekerdheid in onze herten hebben, dat oft het nooit bij geschrifte gesteld en ware geweest, oft dat het Judas de verrader geschreven hadde, ja den Duivel uit der hellen, ende dat de geheele wijde wereld daar tegen strede ende zeide dat het gelogen waar', zoo zouden wij het nochtans voor de eeuwige ende onveranderlijke waarheid ende voor het zaligmakende woord Gods aanveerden.

Dat zulks waar zij, blijkt uit hetgene dat Paulus zeit ende tweemaal na den ander verhaalt, dat indien zijn persoon zelve oft een Engel uit den Hemel ons eenig ander Evangelium verkondigde dan hetgene is dat hij verkondigd hadde: zoo verre is het dat men het om zijns persoons oft om der waardigheid van eenen Engel zoude behooren aan te nemen dat men het ook zoude moeten voor eenen grouwel houden ende geheellijk verfoeien. Waarmede ons klaarlijk te kennen wordt gegeven, dat het zaligmakende geloove geenszins en is gevested op de waardigheid der personen, die het verkondigen, maar heeft al zijn geloofwaardigheid van den eeuwigen ende levendigen God, wiens

woord ende waarheid het is, ja ik zegge nog meer, dat het zoo verre van daar is, dat wij het eigentlijk gelooven om Pauli wille, dat ook ter contrarie Paulus geen geloove noch geene waardigheid bij ons en zoude hebben, ten waar zake[1)] dat hij deze leere getrouwelijk ende eenvuldiglijk hadde voorgedragen, gelijk ze hem van God was toevertrouwd. Zoo en verleent Paulus zijne leere eigentlijk de geloofwaardigheid niet, maar de leere maakt Paulum geloofwaardig. Hetzelve is van alle andere menschen, want hoe naarder[2)] zij haar houden bij den slechten eenvoudigen grond dezer leere, hoe meer geloofs ende waardigheids zij in de Gemeente Gods gewinnen.

(Uit: Onderzoekinge ende grondelijke wederlegginge der Geestdrijvische Leere.)

1) was het niet;
2) dichter.